

FORTE:

Forskningsrådet för
hälsa, arbetsliv och välfärd

Forskning i korthet
**FÖRSKOLANS ROLL
FÖR ATT FRÄMJA
PSYKISK HÄLSA**

Förskolor med hög kvalitet bidrar till barns utveckling och psykiska välbefinnande → Effekten är störst för barn från familjer med sämre socioekonomi liksom barn som behöver särskilt stöd → Att barn känner sig delaktiga är viktigare för kvaliteten än barngruppens storlek eller träning av färdigheter → Samverkan runt barn i förskolan behöver öka för att kompensera för ojämlika uppväxtvillkor

Innehåll

Sammanfattning	2
Inledning	3
Förskolans uppdrag	3
Barns välbefinnande och psykisk ohälsa	3
Kvaliteten viktig för barns utveckling och hälsa	3
Förskolan ska bidra till likvärdiga förutsättningar	5
Samverkan kring förskolan behöver öka	6
Viktigt med utbildning och kompetensutveckling	6
Slutsatser och kunskapsluckor	7

Titel:

Förskolans roll för att främja barns psykiska hälsa

Författare:

Lena Almqvist, professor i psykologi vid Mälardalens universitet

Eva Björck, professor i specialpedagogik vid Högskolan i Jönköping

Övriga medverkande:

Johanna Lundqvist, docent i specialpedagogik vid Mälardalens universitet

Ing-Marie Wieselgren, nationell psykiatrisamordnare vid SKR

Vetenskaplig granskare:

Sven Persson, professor i pedagogik vid Malmö universitet

ISSN 2001-4287

Foto TT Nyhetsbyrån

Tryck BrandFactory, Stockholm maj 2023

Layout Granath

Ladda ner den här publikationen,

inklusive referenslista, från:

www.forte.se/publikation/flk-forskolan

Sammanfattning

En bra förskola gynnar barns sociala, kognitiva och språkliga utveckling och bidrar till psykiskt välbefinnande på olika sätt. Den kan därmed förebygga psykiska och fysiska hälsoproblem. Forskning pekar även på att barn som gått i förskola med hög kvalitet lyckas bättre i skolan, har bättre kunskapsutveckling samt bättre social utveckling.

Barn har dock olika förutsättningar och det finns de som behöver extra stimulans, ledning och särskilt stöd. Eftersom nästan alla barn i vårt land börjar förskolan i tidig ålder har förskolan möjlighet att särskilt uppmärksamma dessa barn tidigt i samverkan med vårdnadshavarna och andra eventuella stödverksamheter utanför förskolan. Forskning visar dock att det är vanligt att olika typer av svårigheter och inte minst psykiska besvär uppmärksammas först i skolåldern eller senare.

Att förskolan ska kompensera för olikheter och främja alla barns välbefinnande anges både i skollagen, förskolans läroplan och i Barnkonventionen som numera är lag i Sverige. För att förskolan ska kunna ge alla barn det stöd och den ledning de behöver krävs att verksamheten har hög kvalitet. Det garanteras genom regelbunden uppföljning av verksamhetens förutsättningar, hur det pedagogiska arbetet genomförs samt hur läroplanens mål uppfylls. Kvalitet handlar också om att personalen har adekvat fortbildning.

Att barn känner sig delaktiga och har en känsla av tillhörighet är centralt i en god förskolemiljö. Forskning pekar på att barnens engagemang är viktigare för att bedöma förskolans kvalitet och möjlighet att främja barns utveckling och psykiska välbefinnande än barngruppens storlek eller i vilken mån man tränar direkta färdigheter med barnen.

De positiva långsiktiga effekterna av att gå i en förskola med hög kvalitet är störst för barn från familjer med sämre socioekonomiska förutsättningar liksom för barn i behov av särskilt stöd. För dessa barn kan förskolan vara en viktig skyddsfaktor. En förskola med hög kvalitet bidrar också till att förebygga senare behov av stödinsatser, vilket är positivt för både enskilda barn och samhället i stort.

God kvalitet handlar om att förskolan:

- främjar alla barns engagemang i lekar, undervisning och dagliga rutiner
- fokuserar både på enskilda barns och barngruppens behov
- uppmärksammar riskfaktorer samt barns svårigheter och behov av särskilt stöd tidigt
- ger särskilt stöd till barn så snart det behövs
- tar vara på barns uppfattningar och erfarenheter
- samverkar med vårdnadshavare, barnhälsovård, skolan samt habilitering, resursteam och socialtjänst
- säkerställer att personalen har adekvat utbildning och får kontinuerlig fortbildning
- utvärderar och förbättrar verksamheten genom att reflektera över hur alla barns delaktighet och engagemang i förskolans aktiviteter underlättas

Inledning

De tidiga åren är betydelsefulla för att ge barn en god start i livet. Då sker en intensiv utveckling inom många olika områden vilket är grundläggande för barnets lärande, delaktighet och välbefinnande. Alla barn har dock inte likvärdiga förutsättningar för en god start i livet. De flesta barn i Sverige går i förskolan från tidig ålder och förskolan har därför goda möjligheter att kompensera för ojämlika förutsättningar. Genom att stödja och främja utveckling och lärande främjas även barns psykiska välbefinnande (1). Den här kunskapsöversikten handlar om hur det kan ske i förskolan genom ledning och stimulans, särskilt stöd och samverkan mellan hem och förskola.

Det finns begränsat med forskning som tydligt fokuserar på förskolans roll för att främja psykiskt välbefinnande. Det finns däremot en hel del forskning om områden som hänger samman med barns psykiska välbefinnande, såsom delaktighet, engagemang och socio-emotionell utveckling. Det finns även kunskap om psykisk ohälsa hos förskolebarn definierat som psykiska besvär eller psykiatriska tillstånd. Det kan handla om svårigheter i form av utåtagerande beteende, hyperaktivitet eller emotionella symptom såsom oro och nedstämdhet.

Inledningsvis är det viktigt att betona att många olika faktorer påverkar förskolans möjligheter att främja psykiskt välbefinnande för barn i förskolan. Bland annat barnet självt, samspelet mellan barnen och mellan barnen och de vuxna i förskolan, samt hur verksamheten är utformad och andra faktorer i själva förskolemiljön. Det handlar också om hur barnet har det hemma och samverkan med hemmet, samt om övergripande faktorer såsom förskolans organisation och kvalitet samt samverkan med hälso- och sjukvård och socialtjänst.

Förskolans uppdrag

I *skollagen* (2010:800) fastställs att utbildningen inom skolväsendet, där förskolan ingår, syftar till att främja alla barns utveckling och en livslång lust att lära. Hänsyn ska tas till barns olika behov. Förskolan ska både erbjuda stöd och stimulans för att barnen ska utvecklas så långt som möjligt och erbjuda barnen en trygg omsorg. Utbildningen ska vara likvärdig, och en strävan är att uppväga skillnader i barns förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen (1 kap. 4§). Barn som av fysiska, psykiska eller andra skäl behöver stöd i sin utveckling ska ges det stöd som deras speciella behov kräver (8 kap. 9§). Förskolan ska därtill främja allsidiga kontakter och social gemenskap och förbereda barnen för fortsatt utbildning (8 kap. 2§).

Den svenska förskolan har en nationell *läroplan* (Lpfö 2018) som fastställer målen för verksamheten och personalen.

Grundläggande är att alla barn ska ha tillgång till förskola tillsammans med andra barn i närmiljön och vara delaktiga i aktiviteterna, och verksamheten ska planeras och genomföras på ett sådant sätt att den främjar barnens utveckling, hälsa och välbefinnande (Lpfö 2018, s. 3). I den nationella folkhälsopolitiken ingår dessutom "Det tidiga livets villkor" som ett av åtta målområden (2).

Barns välbefinnande och psykisk ohälsa

Psykisk hälsa som begrepp omfattar både psykiskt välbefinnande och psykisk ohälsa (3). Det finns i dagsläget inte mycket svensk forskning som direkt studerat hur förskolans verksamhet har betydelse för barns psykiska hälsa (4). Det finns däremot en del forskning som indirekt kan påvisa förskolans betydelse för psykiskt välbefinnande, exempelvis åtgärder för att stärka barns socio-emotionella utveckling vilket är en viktig del av välbefinnandet (5).

I den mån förskolebarns psykiska hälsa studerats har fokus ofta varit frånvaro av välbefinnande, psykiska problem såsom utåtagerande beteenden och hyperaktivitet eller känslomässiga ytringar såsom oro och nedstämdhet (3, 6). Olika oroväckande beteenden hos barn kan enligt de här studierna vara tidiga tecken på psykisk ohälsa. Psykisk ohälsa kopplas då ofta samman med diagnos, såsom adhd och autism (1, 7, 8). Men små barn kan uppvisa beteenden som oroar omgivningen utan att det uppfyller kriterierna för en diagnos. Det kan vara svårt att skilja på vad som är normala variationer hos barn och vad som kan vara problem med psykisk hälsa (9).

Psykiskt välbefinnande är nära sammankopplat med barns utveckling, framför allt socio-emotionell och kognitiv utveckling. Utifrån kunskap om det kan man anta att när barn i förskoleåldern mår bra känner de sig glada i lek och samspel, är delaktiga i de pedagogiska aktiviteterna, känner sig trygga och har god tillit till sin egen förmåga (10-12). Med ökad ålder kan barn exempelvis uttrycka och reglera känslor, forma trygga relationer, umgås med andra samt utforska och lära tillsammans med kamrater (1, 7, 13, 14). Välbefinnande omfattar även hur barnet fungerar i vardagen (1). När barn själva ges möjlighet att berätta om vad som får dem att må bra i förskolan är det ofta saker som de är delaktiga och engagerade i och saker som de upplever som roliga, viktiga eller meningsfulla (15-17).

Delaktighet och engagemang i förskolans aktiviteter kan därför ge en bild av hur barnet mår och känner sig (9, 18). Det är viktigt att poängtera att psykiskt välbefinnande och psykisk ohälsa inte är varandras motpoler. Det är alltså möjligt att uppleva välbefinnande även om det samtidigt finns svårigheter som innebär eller kan leda till psykiska besvär, såsom oro och ledsenhet eller svårigheter att delta i lek, samspel och läraaktiviteter. Här har förskollärarna en betydelsefull roll i att leda och stimulera barnen att vara delaktiga och engagerade i förskolans aktiviteter och i samspelet med andra barn och vuxna, och undvika ett alltför problemorienterat fokus riktat mot enskilda barns svårigheter.

Kvaliteten viktig för barns utveckling och hälsa

Det finns forskning som pekar på att barn som gått i förskola lyckas bättre i skolan, har bättre kunskapsutveckling i framför allt språk och matematik samt har bättre social utveckling än barn som inte gått i förskola, förutsatt att förskolan har hög kvalitet (19, 20). Barn som gått i en sådan förskola tenderar

också att ha färre psykiska och fysiska hälsoproblem samt ha högre utbildning och inkomst i vuxen ålder (21–27).

De positiva långsiktiga effekterna är störst för barn från familjer med sämre socioekonomiska förutsättningar (24) liksom för barn i behov av särskilt stöd (1). Det är därför viktigt att uppmärksamma att sex procent av alla barn som är 3–5 år inte går i förskolan, och att barn med utländsk bakgrund och barn från familjer med sämre socioekonomi är överrepresenterade i den gruppen (28). Det finns även barn som är inskrivna i förskolan men inte är närvarande. Troligen finns det många olika orsaker till att barn inte går i förskola men det saknas ännu forskning som kan peka på orsakerna till detta.

Det vi vet är att en förskola med hög kvalitet bidrar till att förebygga senare behov av stödinsatser. Samtidigt finns det forskning som visar att en förskola med låg kvalitet inte ger någon utvecklingsmässig fördel gentemot att inte gå i förskola (29). Hög kvalitet är alltså avgörande för att förskolan ska ha förutsättningar att främja barns psykiska välbefinnande. Förskolans kvalitet kan bedömas både ur ett strukturellt och ett processororienterat perspektiv. Faktorer som påverkar den strukturella kvaliteten är till exempel läroplanen, hög andel personal med pedagogisk utbildning, låg personalomsättning och en välfungerande fysisk miljö. Faktorer som påverkar processkvaliteten är till exempel den pedagogiska verksamheten och barnens möjligheter till lek och positivt samspel med både vuxna och barn i förskolegruppen.

Det finns ganska mycket forskning om vad som utgör kvalitet i förskolan även om detta skiljer sig en del mellan länder och att kvalitetsfaktorer ibland definieras på olika sätt.

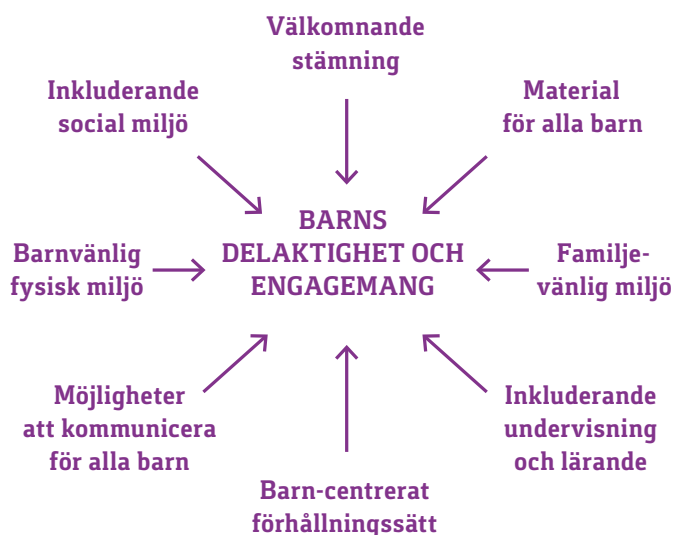
Enligt forskningen är det främst processkvaliteten som är viktig för barnens utveckling, lärande och välbefinnande (30). Barn i förskolor med hög processkvalitet är engagerade i förskolans aktiviteter (31–33). Det betyder att barnen har möjligheter att utforska, är koncentrerade, ihärdiga och kan rikta sin uppmärksamhet mot den aktivitet de är involverade i (1).

En hel del forskning pekar på att barnens engagemang är viktigare för att bedöma förskolans kvalitet och möjlighet att främja psykiskt välbefinnande än strukturella faktorer såsom barngruppens storlek eller i vilken mån man tränar direkta färdigheter med barnen (34–36). Den strukturella kvaliteten är

dock en av förutsättningarna för processororienterad kvalitet.

Till exempel ger fler utbildade förskollärare bättre förutsättningar för positivt samspel och bra läraktiviteter i barngruppen vilket främjar barns engagemang och välbefinnande (1, 37). I likhet med annan forskning (22, 26, 27, 38) om förskolans roll för barns hälsa, utveckling och lärande visade CARE-projektet att de största effekterna av god processkvalitet och högutbildad personal uppnås för barn i socioekonomiskt svaga områden, i familjer med utländsk bakgrund samt i familjer som tillhör språkliga minoriteter (1).

Inom European Agency for Special Needs and Inclusive Education, en oberoende plattform för utbildningsdepartementen i europeiska länder, genomfördes ett treårigt projekt 2015–2017 för att analysera vilka faktorer som ger hög kvalitet i inkluderande förskolemiljöer (39). En inkluderande miljö innebär att alla barns behov uppmärksammas och tillgodoses. Delaktighet och en känsla av tillhörighet lyfts fram som nyckelbegrepp. Inom projektet utarbetades ett material med åtta frågeområden som förskolepersonal kan använda för att reflektera över hur de arbetar med att främja alla barns delaktighet och engagemang i den dagliga verksamheten (figur 1).

Figur 1. Faktorer som påverkar delaktighet och engagemang i förskolan (40)

Avsikten med materialet är att fokusera på hur den egna förskolemiljön kan förändras för att gynna alla barns utveckling och lärande. Även enskilda barn som behöver mer uppmärksamhet och stöd kan synliggöras. Materialet har använts i en svensk studie för att studera hur personal arbetar med att reflektera över inkludering i förskolan (41). Resultatet visade att det ger personalen en gemensam referensram, och synliggör både positiva sidor och negativa faktorer avseende barns delaktighet och engagemang. Samtidigt visade studien att förskolepersonalen tydligt fokuserade på hela barngruppen, och att det därmed fanns en risk att enskilda barns behov inte uppmärksammades tillräckligt mycket.

Engagerade barn och lyhörd personal

I förskolor där alla barn får möjlighet att vara delaktiga i samspel med andra barn och personal finns goda förutsättningar för psykiskt välbefinnande (35, 42, 43). Delaktighet handlar både om att delta i aktiviteter och att vara engagerad i dem (9, 44).

Det EU-finansierade projektet CARE (2014–2016) har utvecklat ett antal kvalitetsindikatorer för förskolans verksamhet (1). Indikatorerna bygger på att det är barns vardagliga upplevelser och erfarenheter som driver deras utveckling i förskolan:

- **Samspel som är ömsesidigt, kärleksfullt och ständigt återkommande**
- **Personal med god utbildning och stort engagemang i sitt arbete**
- **En tydlig läroplan där barns utveckling och lärande har en central roll**
- **Antal barn per lärare och gruppstorlek som ger möjlighet till adekvat samspel med barnen**
- **Återkommande utbildning och handledning för personalen som garanterar kontinuitet, stabilitet och ständig kvalitetsförbättring**
- **En förskolemiljö som är säker, hälsosam och tillgänglig för barnets vårdnadshavare**

Barn mår bra och lär sig lättare när de är engagerade i det de gör (34, 45, 46). Engagemang beskrivs på många olika sätt, men det gemensamma är ofta att det handlar om lärande i ömsesidigt samspel med vuxna och andra barn i en gynnsam fysisk miljö (47–49). Förutom att engagemang i förskolans aktiviteter stödjer barns lärande och välbefinnande här och nu (34, 50–52), har det betydelse för hur väl barn lyckas i skolan och för ett gott socialt och samhälleligt liv som vuxen (53). Exempelvis minskar barns utåtagerande beteenden mer med tiden om barnen också är engagerade i leken och undervisningen på förskolan (54, 55). Engagemang i förskolan verkar alltså vara en viktig skyddsfaktor och bör lyftas fram tydligare som ett sätt att främja barns psykiska välbefinnande.

Många studier visar att förskolepersonalens lyhörddhet för barnens behov och intressen främjar engagemang (54, 56, 57). Lyhörddhet handlar om personalens intresse för barnens upplevelser, och hur de stödjer barn att känna sig trygga och engagera sig i lek och samspel (58). Forskning visar också att ju mer engagerade barnen är i lek och undervisning desto mer lyhörda är personalen (56). Det betyder att barnen indirekt påverkar kvaliteten på hur de själva blir bemötta och vilka förutsättningar för att nå läroplanens mål som skapas i förskolans verksamhet. Förutom mål i läroplanen om att utveckla kunskap inom områden som språk och matematik finns mål om utveckling av självständighet och barnets tillit till sin egen förmåga, det vill säga sociala och psykologiska aspekter av välbefinnande. Forskning visar att förskolepersonal som ett sätt att möta dessa mål försöker skapa en stödjande miljö där barns eget tänkande uppmuntras, och erbjuda ett tryggt klimat som stödjer barns egen förståelse för hur de tänker (59–61).

Det finns begränsat med svensk forskning där olika arbetsätt har prövats med syfte att studera effekter på barns psykiska välbefinnande. Däremot finns en del intressanta internationella studier där man utvärderat arbetssätt för att främja barns socio-emotionella utveckling som i sin tur förväntas ha betydelse för barnens välbefinnande (62, 63). Ett sådant arbetssätt är PATHS (Promoting Alternative Thinking Strategies), som utvecklats i USA (64, 65) och prövats i svensk förskola (5). Syftet med programmet är att tidigt stödja barn i att utveckla en bra grund för social och känslomässig förståelse, vilket kan förebygga senare utåtagerande och känslomässiga problem. Programmet stödjer personalen i att skapa ett klimat där struktur, tydliga förväntningar och positivt stöd hjälper barnen att förstå känslor, skapa relationer, fokusera sin uppmärksamhet och sätta mål. När PATHS utvärderades i svensk förskola visade det positiva effekter för barns socio-emotionella utveckling (5). Det finns även forskning om situationsstyrt eller episodiskt lärande i förskolan som visat sig främja barns välbefinnande och engagemang genom att personalen stödjer och aktivt återkopplar barnens egna initiativ till lärande och samspel (66–68).

Ett positivt klimat där personalen är lyhörd för barnens intressen och behov har stor betydelse för barnens engagemang i förskolans aktiviteter. Det ger en känsla av social tillhörighet och att kunna klara av saker och vara självständig, vilket är viktiga källor till psykiskt välbefinnande (69). Den här typen av arbetssätt behöver därför prövas i större utsträckning i den svenska förskolan.

Förskolan ska bidra till likvärdiga förutsättningar

Gemensamt för studier om betydelsen av en bra förskola verkar vara att en sådan särskilt gynnar barn i svårigheter av olika slag (1, 22, 38, 70, 71). För dessa barn kan förskolan vara en viktig skyddsfaktor om tidiga och rätt insatser ges. Det kan till exempel handla om barn med funktionsnedsättning, barn som har svårt att samspele med andra barn eller barn med språksvårigheter. Det kan också handla om barn i svåra hemsituationer, barn som nyligen anlänt till Sverige eller barn som haft traumatiska upplevelser. Studier visar att förskolepersonal är bra på att uppmärksamma barn som föranleder oro, till exempel för att de ofta hamnar i konflikt med andra barn eller stör barngruppen på olika sätt (72, 73). Ju äldre barnen är desto större är sannolikheten att personalen uppmärksammar behov av särskilt stöd (73, 74), kanske utifrån en oro för hur barnen ska klara övergången till förskoleklass och skola.

Om och i vilken omfattning barn som uppmärksammas behöva särskilt stöd också får det är dock inte tydligt. När personal i förskolan tillfrågas om hur många barn som behöver särskilt stöd i någon form anges ibland upp till 20 procent av barnen (72, 75, 76). Utöver stöd till barn som formellt identifierats vara i behov av särskilt stöd, till exempel barn med olika diagnoser, handlar det ofta om stöd för kommunikation, tal och språk, uppmärksamhet och koncentration samt stöd i samspelen med andra barn. Om barn i svårigheter, som exempelvis ofta hamnar i konflikt med andra barn och vuxna, uppmärksammas tidigt ökar sannolikheten för bra stöd som kan vända en trend av negativt bemötande från omgivningen. I forskning har det dock framkommit att det är vanligt att olika typer av svårigheter och psykiska besvär identifieras först i skolåldern eller senare (77, 78).

Orsaker till att stödbehov ibland uppmärksammas sent och att särskilt stöd inte alltid ges direkt när behov uppstår kan variera. Barngruppens sammansättning, såsom andelen barn i behov av särskilt stöd eller med utländsk bakgrund, har visat sig ha betydelse för hur personalen ser på stödbehov hos enskilda barn. Om många barn är i behov av särskilt stöd i gruppen, är det vanligare att stödet ges till hela barngruppen snarare än utifrån enskilda barns behov (76). Forskning visar att barn med utländsk bakgrund i den svenska förskolan mer sällan ges särskilt stöd för svårigheter som personalen uppmärksammat (72). Sannolikheten att stöd ges är också större när barns beteende uppfattas som en belastning för gruppen. Stödet handlar då främst om att förebygga beteenden som uppfattas som problematiska, såsom när det uppstår konflikter med andra barn. Det innebär att det särskilda stödet inte alltid utgår från barnets behov utan snarare utifrån vad som krävs för att gruppen ska fungera. Barn som är passiva, inte är delaktiga i förskolans aktiviteter och inte stör får mer sällan särskilt stöd (72), vilket kan leda till att de inte får sina behov tillgodosedda.

I forskning om psykisk hälsa och tidiga livsvillkor talas det om risk- och skyddsfaktorer för barn i svårigheter. Sådana faktorer minskar eller ökar sannolikheten för psykiskt välbefinnande (79–81). Ju fler riskfaktorer i ett barns liv, desto större risk för

”

Barn som är passiva, inte är delaktiga i förskolans aktiviteter och inte stör får mer sällan särskilt stöd

psykisk ohälsa och en svårare start i livet. Skyddsfaktorer kan minska belastningen av riskfaktorer, och ju fler desto bättre. De flesta risk- och skyddsfaktorerna finns i barnets närmiljöer såsom hem och förskola, men även i samhället i övrigt. En förskolemiljö som är trygg med goda möjligheter till samspel, lek och lärande, rörelse och fysisk aktivitet kan vara en skyddsfaktor för barn i utsatta och sårbara familjesituationer. Att ha svårigheter att reglera sina känslor i samspel med andra barn kan som exempel utgöra en riskfaktor, liksom stora svårigheter med språket. Även om enskilda riskfaktorer inte behöver ha avgörande betydelse för barns psykiska hälsa över tid (79–82), kan de leda till att andra riskfaktorer uppstår. Barn med svårigheter med känsloreglering kan exempelvis oftare hamna i situationer där konflikter med andra barn och vuxna uppstår, vilket kan leda till känslor av misslyckande och utanförskap. Att ha problem med språket kan leda till dålig självförtroende och svårigheter i samspel med kamrater.

Samverkan kring förskolan behöver öka

Det är viktigt med samverkan runt barnen i förskolan, och det finns studier som pekar på att det har betydelse för barns välbefinnande (71, 83). Det gäller särskilt samverkan mellan hem och förskola (84). När barn är i behov av särskilt stöd ska vårdnadshavare ha möjlighet att delta vid utformningen av stödinsatserna och det är rektors ansvar att barnet får sådant stöd (8 kap. 9 § skollagen). Likaså är samarbetet mellan förskolan och barnhälsovården av stor vikt för barns psykiska hälsa eftersom båda verksamheterna når nästan alla barn. I Sverige har förskolan, barnhälsovården och socialtjänsten delvis olika uppdrag när det gäller förebyggande insatser och stöd till barn. Förskolan ska bedriva en trygg, lärorik och utvecklande verksamhet för alla barn, och barnhälsovården ska ge alla barn en god och säker vård. Socialtjänsten ska ge stöd och hjälpinsatser till barn som av olika skäl riskerar att eller redan befinner sig i utsatta situationer.

”

Folkhälsomyndigheten har identifierat just övergången från förskola till skola som ett område som har betydelse för barns psykiska välbefinnande

Alla verkar vara eniga om att tidiga insatser är viktiga för att värna om förskolebarnens psykiska hälsa, och det är barnets behov av insatser som ska vara avgörande för samverkan. I många fall är det dock vårdnadshavarna som behöver vara bärare av information om barnet, vilket kan vara problematiskt för barn i behov av särskilt stöd eftersom vårdnadshavarna själva kan ha svårigheter (85). Eftersom ansvarsuppdelningen

dessutom är otydlig är det lätt att barn i behov av särskilt stöd faller mellan stolarna, och det finns en risk för skillnader i kvalitet, likvärdighet och möjligheter till en god psykisk och fysisk hälsa för alla barn.

Det är otydligt vilka formella insatser som görs för att samverkan ska fungera kring barn i behov av särskilt stöd eller som löper risk för psykisk ohälsa. Socialstyrelsen genomförde 2008–2009 en nationell inventering av vilka metoder som används i kommuner och regioner för att förebygga psykisk ohälsa hos barn och unga (86). I rapporten dras slutsatsen att det i stort saknas formella åtgärdsplaner när det gäller samverkan

för barn i både förskole- och skolåldern och att man varje gång ett behov identifieras börjar om från noll. Även en kartläggning 2019 visade att det är ovanligt med organiserad samverkan mellan förskolan och barnhälsovården. I studier där man följt barn i förskolan över tid (74) framkommer att samverkan med vårdnadshavare och stödorganisationer utanför förskolan i första hand förekommer då barn och personal får stöd av specialpedagoger eller särskilda resursteam. Sådan samverkan sker oftast från fyra års ålder, och kanske i samband med tankar på övergång till förskoleklass och senare skola.

Förskolans roll i att ta fram planer för samverkan, pröva former för detta och att dokumentera samverkan är betydelsefull och behöver tydliggöras. Under det senaste decenniet har många initiativ tagits för att utveckla samverkan, men det finns fortfarande ett stort behov av en sammanhållen insatskedja och forskningsbaserade metoder. I Socialstyrelsens vägledning för barnhälsovården från 2014 framkommer att det inte finns något reglerat krav på hur samverkan mellan barnhälsovården och förskolan ska gå till, och att detta oftast skett utifrån informella initiativ. Det pågår arbete för att skapa en barnhälsa i likhet med elevhälsan i skolan (87). Denna typ av samverkan i ”barnhälso-team” skulle underlätta tidiga insatser för barn i behov av stöd. Behovet av en sammanhängande barn-, elev- och ungdomshälsovård har också lyfts av Kommissionen för jämlik hälsa (88). Samtidigt anges det i skollagen (2009/10:165) att det inte är lämpligt eller nödvändigt att ge förskolan ett ansvar för att anordna elevhälsa. Eftersom förskolan inte omfattas av elevhälsan är barnhälsovårdens möjligheter att samarbeta med förskolan starkt begränsade (89). Det krävs alltså organisatoriska förutsättningar för att möjliggöra sådan samverkan, liksom gemensamma ramar och samsyn för att det särskilda stödet ska komma till nytta för barnet.

Det finns även andra sammanhang där organisatoriska och kompetensmässiga förutsättningar krävs för att samverkan ska fungera bra kring barn i olika behovssituationer. Dessa barn är ofta särskilt sårbara när det gäller övergången från förskola till skola. Det finns studier som visar att övergångsaktiviteter mellan förskola och skola kan göra övergången mjuk och välfungerande (90). Folkhälsomyndigheten har identifierat just övergången från förskola till skola som ett område som har betydelse för barns psykiska välbefinnande (4). Det kan handla om att få besöka sin kommande skola, eller att få träffa sina blivande lärare. Ytterligare ett exempel är att lärare i förskola och skola möts för att dela erfarenheter med varandra, och att de då även inkluderar barnets vårdnadshavare som är viktiga för en bra övergång till skolan. Det bör vara utbildad förskolepersonal som ansvarar för dessa övergångsaktiviteter.

Viktigt med utbildning och kompetensutveckling

I den svenska förskolan har lite över 40 procent av anställda med heltidstjänster förskolläraryxamen, och ungefär lika många har förskolläraryxamen (91). I förskolläraryxamen utbildningen, på 210 högskolepoäng, ingår specialpedagogik i varierande grad med minst 7,5 högskolepoäng. Utbildningarna skiljer sig åt avseende inriktning och fokus kring lärande för barn i behov av särskilt stöd. Vissa utbildningar fokuserar på övergripande teoretiska perspektiv medan andra även har ett

mer praktiktäna synsätt. Bristen på utbildade förskollärare och den låga andelen specialpedagogiskt innehåll i utbildningen påverkar möjligheterna till stöd för de barn som behöver det, liksom kvaliteten i verksamheten (92). Bristen på specialpedagogiskt innehåll i förskollärarytbildningen kan delvis kompenseras genom samverkan med verksamheter med expertkunskap inom det specialpedagogiska området. I kommunen finns ofta resursteam som ger råd och stöd. På nationell nivå finns Specialpedagogiska skolmyndigheten som erbjuder råd samt kompetensutveckling till förskollärare.

De största effekterna av högt utbildad personal uppnås för barn i socioekonomiskt svaga områden och i familjer med utländsk bakgrund (1). I Sverige har det gjorts en del mindre studier där man sett kvalitetsskillnader mellan förskolor (93, 94) framför allt när det gäller personalens utbildning. Andelen högskoleutbildade förskollärare varierar mellan kommuner och i många storstadsregioner och glesbygdskommuner är det stor brist på utbildad personal i förskolan (70). Det är också mindre vanligt med högskoleutbildade förskollärare i förskolor i socioekonomiskt svaga områden (91). Ur ett likvärdighetsperspektiv är det problematiskt eftersom det är förskollärarna, tillsammans med rektorerna, som enligt läroplanen har det största ansvaret för det pedagogiska innehållet i undervisningen så att läroplanens mål och intentioner uppfylls (95).

Det finns också rapporter om en omfattande segregation i förskolan, både avseende social och etnisk bakgrund (96, 97, 98). Vårdnadshavare tenderar att välja förskolor som ligger nära hemmet (99). Det innebär att barn i förskolan oftast liknar varandra avseende social bakgrund och ursprung. Många barn med utländsk bakgrund eller från socialt sårbara hemsituationer i barngruppen ökar belastningen på förskolepersonalens förmåga och förutsättningar att kunna anpassa verksamheten efter många barns behov och samtidigt stödja enskilda barn (100). Det finns forskning som visar att fler utbildade förskollärare och personal som får kontinuerlig fortbildning har positiva effekter för barns utveckling och lärande (4).

Systematiskt kvalitetsarbete framhålls som betydelsefullt för att förskolan ska förbättra arbetet för barn i behov av särskilt stöd. Det innebär att sådant stöd är tillräckligt samt att det dokumenteras och utvärderas kontinuerligt (101). Dokumentation behövs för att kunna utvärdera om insatsen haft önskad effekt och för att säkerställa alla barns rätt till utveckling och lärande i förskolan. Rektorerna har här en viktig roll och ett ansvar för att höja kvaliteten i arbetet med barn i behov av särskilt stöd genom att utveckla det systematiska kvalitetsarbetet. Dessutom behöver personalens uppdrag att främja barns psykiska hälsa tydliggöras och förutsättningar skapas för att genomföra uppdraget genom till exempel kompetensutvecklande insatser och samverkan med externa stödfunktioner (95, 102).

Slutsatser och kunskapsluckor

Den svenska förskolan har höga ambitioner och har sannolikt en god kvalitet i allmänhet, även om det inte finns så många bra indikatorer på det. Det behövs dock ett ökat fokus på hur förskolan genom kvalitetshöjande insatser kan bli bättre på att stödja alla barns utveckling och lärande. Forskningen behöver identifiera faktorer som påverkar kvaliteten på olika nivåer, det

vill säga avseende organisationen av förskoleverksamheten, utformningen av förskolans dagliga verksamhet och de faktorer som är nära förknippade med barnens psykiska välbefinnande.

Organisatoriska villkor och förutsättningar

Många barngrupper saknar i dag en utbildad förskollärare och i många barngrupper är personalomsättningen stor, liksom andelen tillfällig personal. Det finns en bristande kunskap om hur detta påverkar personalgruppen och deras möjligheter att arbeta med särskilt stöd. Särskilt i segregerade förskolor med en stor andel barn med utländsk bakgrund eller från socialt sårbara hemmiljöer behöver vi mer kunskap om förutsättningarna för att skapa och vidmakthålla starka arbetsteam i förskolan. En omfattande andel utbildad personal i förskolan finns just i vissa storstadsområden med många socioekonomiskt sårbara familjer.

Goda arbetssätt i verksamheten

Mer kunskap behövs om vad personal i förskolan behöver för att kunna beskriva hur barn fungerar i förskolans vardag och identifiera behov av särskilt stöd. Personalen behöver också få stöd i att utveckla arbetssätt så att varje enskilt barn får det stöd som behövs i god tid.

Även om det finns studier som visar att personalen är bra på att identifiera barn där det finns svårigheter, finns det en rädsla för att peka ut de barnen och därmed bidra till stigmatisering och utanförskap. Forskning behövs därför om hur särskilt stöd planeras och genomförs, samt förutsättningarna för att ge bra stöd till enskilda barn som samtidigt gynnar hela barngruppen.

Arbetssätt för att främja barns utveckling och välbefinnande bör systematiskt prövas och utvärderas så att de kan komma till nytta för fler. Särskilt fokus bör läggas på att belysa hur personalen arbetar för att främja barns psykiska välbefinnande och engagemang i segregerade förskolemiljöer, där det finns många komplexa behov, samt hur de samverkar med föräldrar och andra stödfunktioner för att förebygga psykisk ohälsa.

Barns psykiska välbefinnande

Forskning behövs för att undersöka effekter av olika typer av stöd till barn som befinner sig i riskzonen för psykisk ohälsa. Vi behöver också mer kunskap om vilken betydelse utbildad förskolepersonal har för barnens psykiska välbefinnande, särskilt för barn i behov av särskilt stöd, både på kort och lång sikt. Det är även viktigt med tvärvetenskapliga studier som belyser frågor kring barns välbefinnande från flera perspektiv. Framför allt när det gäller hur förskolan kan utveckla och säkra gemensamma ramar kring barn i behov av särskilt stöd, implementera sådant stöd och skapa hållbara förskolemiljöer som främjar en hållbar uppväxt för alla barn.

På en övergripande nivå behövs dessutom forskning om goda exempel på samverkan mellan förskolan, barnhälsovården, vårdnadshavare och andra viktiga stödfunktioner. Det behövs också mer kunskap om faktorer som påverkar familjers val att inte låta sina barn gå i förskolan, liksom en översyn av innehållet i förskollärarytbildningen som för närvarande endast innehåller en liten del specialpedagogik.

”

De största effekterna av högt utbildad personal uppnås för barn i socioekonomiskt svaga områden och i familjer med utländsk bakgrund

Forskning i korthet är en serie publikationer från Forte som kort beskriver kunskapsläget inom ett samhällsrelevant område. Varje publikation i serien tas fram av en grupp forskare och samhällsföreträdare och granskas av minst en utomstående forskare.

Forte är ett forskningsråd som finansierar och initierar forskning för att stödja ett hållbart arbetsliv, god hälsa och väl fungerande välfärd.

Har du frågor eller synpunkter på den här produkten?
Ring oss på 08-775 40 70 eller mejla på forte@forte.se

Utgiven av
Forte – Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd
Box 38084, 100 64 Stockholm

www.forte.se